දින සියයක් ඇතුළත, ලක්ෂ 08 ක් මිනිසුන් පවුල් පිටින් මරා දැමූ දේශපේ ʻරමයක් ගැන අසා තිබේ ද ? ඒ දින සිය ය ඇතුළත, එකම දිනෙක, දස දහසක් මරා දමන්නට හේතු වූයේ ද දිනෙන් දින උත්සන්න කෙරුනු ඒ දේශපේ ʻරමය විසින්ම ය. මේ ඝාතන සිදුවන්නේ ඉරාක යුද්ධය ගැන කතා කරන විට සඳහන් වන මහ පරිමාන විනාශකාරී අවි යොදා ගැනීමෙන් නොවේ. මේ ඝාතන සියල්ල සිදු කෙරෙන්නේ එදිනෙදා සාමාන්‍ය ජීවිතයේ දී සාමාන්‍ය මිනිසුන් අතට ගන්නා කැත්ත, මන්න, පොරොව යොදා ගැනීමෙනි.

ඉතිහාසයේ මහා ජන සංහාරයක් ගැන කතා කළ විගස බොහෝ දෙනා මතක් කර ගන්නේ, නට්සිවාදයේ ප්‍රතිඵලයක් ලෙස යුරෝපයේ දියත් වූ, මහා යුදෙව් සංහාර යයි. දෙවන ලෝක යුද්ධයට මුල පුරමින් හිට්ලර් ගේ සුපිරි ආර්ය රාජ්‍ය වෙනුවෙන් දියත් කෙරුනු ඒ යුදෙව් සංහාරය, මිනිස් ඉතිහාසයේ ම්ලේච්ඡතම ජීවිත විනාශය ලෙස ඉතිරි වන්නේ 1994 අපේ ʻරල් මස 06 වන දින ආරම්භ කෙරෙන, මෙ ජන සංහාරය තෙක් පමණි. එකම රටේ සිය වස් ගණනක් එකට ජීවත් වූ සු`එතර ජනතාවක් දින 100 ක් ඇතුළත කෙටේරියෙන්, මන්නෙන්, කපා කොටා මරා දැමූ නූතන ලෝකයේ ඒ දේශපේ ʻරමය හමුවේ, හිට්ලර් දියත් කළ යුදෙව් සංහාරයේ මිලේච්ඡත්වය අ`ගුටු මිටි වන්නකි. දස ලක්ෂ 09 ක ජනතාවක් ජීවත් වූ රුවණ්ඩාව ඒ සමග, ලොව මිනිස් ඉතාහසයේ ඉතාම විනාශකාරී මෘග ජන සංහාරය දියත් වූ රට බවට එතැන් සිට පත් වන්නේ ය.

රුවණ්ඩාවේ මේ ජන කොටස් අතර ඇත්ත ගැටුම් ආරම්භ වන්නේ නිදහසත් සමගිනි. එතෙක් එය දැනට වඩා දෙගුණයක් විශාල වූ රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි යනුවෙන් හඳුන්වනු ලැබූ, යටත් විජිත භූමියක් විය. අපි ʻරකාවේ මේ ප්‍රදේශය පිහිටා ඇත්තේ උගන්ඩාවට පහතින් සහ කොංගෝවට සහ කිවු විලට නැගෙනහිරින් ය.

රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශ වෙත පළමුව පැමිණි විදේශිකයින් වූයේ 1897 පැමිණි ජර්මානු ජාතිකයින් ය. ඒ කාලයේ මෙ ප්‍රදේශ පාලනය කළ රුවාබුගිරි රජු මිය යාමත් සමග ඇති වූ කලබගැනිය දඩම්මා කර ගත් ජර්මානුවෝ, ඒ වන විට ඔවුන් යටතේ පාලනය වූ ටැන්සානියාවේ සිට රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශ ආක්‍රමණය කළහ. ඔවුන් මෙ ප්‍රදේශ පාලනය කළේ ඍජු යටත්

විජිතයක් ලෙස නොවේ. තමන්ට හිතවත්, කප්පම් ගෙවූ පාලකයින්, ප්‍රදේශ බාර ගම්භාරයින් ලෙස තබා ගැනීමෙනි.

ජර්මානුවන් එහි පය තැබීමට සිය වස් ගණනාවකට පෙර රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශ ජනාවාස වී ඇත්තේ ජන කොටස් දෙකක් එහි විටින් විට පැමිණ පදිංචි වීමෙනි. ඒ හුටු සහ ටුට්සි ගෝත්‍රිකයින් ය. මේ දෙගොල්ලන්ට පෙර එහි ඓතිහාසික පදිංචිකරුවන් වන්නේ ට්වා නමින් තවමත් හඳුන්වනු ලබන පිග්මි ගෝත්‍රික පිරිසකි. මේ පාරම්පරික පිග්මි ගෝත්‍රිකයින් අභිබවා රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශයන්හි වගා බිම් අල්ලා ගන්නා හුටු ජාතිකයින්, එහි ඉතිහාසය තුළ පැළපදියම් වන්නේ ගොවියන් ලෙසිනි. ඔවුහු සංඛ්‍යාත්මකව ද ලොකු බහුතරයක් වන්නාහ.

ටුට්සිවරුන් රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශයන්හි පැහැදිලි අඩුතරය වන අතර, ඔවුහු ගව සත්වාදීන් ඇති කළ, ආරම්භක එඬේර ජීවිතයකින් පැමිණි ගෝත්‍රික පිරිසක් ලෙස සැළකේ. උරුණ්ඩි බිමෙහි රාජ්‍ය පාලකයා වීමට අමතරව ආර්ථික වශයෙන් රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශ වල ශක්තිමත් ජන කොටස ලෙස පැවතියේ ටුට්සිවරුන් ය. එනිසා ජර්මානු ආක්‍රමණය සමගින් කප්පම් වෙනුවෙන් ඇති කළ පාලනයේ වැඩි හවුලක් ලබා ගත්තේ ටුට්සිවරුන් ය.

හුටු සහ ටුට්සි දෙපිරිස අතර ආදීම යුගයේ ශාරීරික ලක්ෂණයන්හි වෙනස්කම් තිබූ බව කියැ වේ. එඬේරුන් ලෙස පැමිණි ටුට්සින්, සිහින් උස සිරුරක් ඇති ගෝත්‍රිකයින් වූයේ යැයි කියැ වේ. අනෙක් අතට හුටු ජනයා, පුළුල් දෙවුරක් සහිත එතරම් උස නැති, එහෙත් මහත මිනිසුන් යැයි කියැ වේ. ඔවුන් අතර ඇති වූ හවුල් විවාහයන් නිසාවෙන් ඒ වෙනස්කම් කාලයත් සමග පොදු වේ හඳුනාගත හැකි ශරීර ලක්ෂණ ලෙස ඉතිරි වී නැත. ඔවුන් ගේ මුල් භාෂාවන් වූ කින්යර්වණ්ඩා සහ කිශ්වාහිලි භාෂාවන් අතර ද එතරම් වෙනස්කම් නොතිබිණැයි කියැ වේ.

පළමු ලෝක යුද්ධය ආරම්භ වූ පසු බෙල්ජියානුවන් මේ රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශ ජර්මානුවන් ගෙන් 1916 දී උදුරා ගත්තේ ය. පළමු ලෝක යුද්ධය අවසන් වූ පසු ජාතීන් ගේ ලීගය (League of Nations)ලෙස එකතු වූ ප්‍රධාන රටවල හවුල, 1924 දී රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශ බෙල්ජියමට ම බාර

කළේ ය. එතැන් සිට එය, බෙල්ජියමේ කොංගෝව ලෙස හඳුන් වනු ලැබූ කොංගෝව ට ඇඳනු ලබන යටත් විජිතයේ කොටස් ලෙස, බෙල්ජියානුවන් විසින් පාලනය කරනු ලැබිණ.

මේ යටත් විජිත පාලනයේ දී බෙල්ජියානුවන් ඔවුන් ගේ පහසුව තකා හුටු සහ ටුට්සි ගෝත්‍රිකයින් වෙන් කර හඳුනා ගැනීමට හැකි ආකාරයෙන් පාලනය කළේ ය. ඊට හොඳම නිදසුන වන්නේ ගෝත්‍රය පැහැදිලිව සටහන් කළ යුතු වූ හැඳුනුම් පත් ක්‍රමයක් 1933 දී හඳුන්වා දීම ය. ඊට අමතරව, ටුට්සිවරුන් ට වැඩි සැළකිල්ලක් ද බෙල්ජියානු පාලනය තුල තිබිණ. මේ හැඳුනුම් පත් ක්‍රමය ආරම්භ වන විට, හුටු ජනගහනය සියයට 85 ක්ද ටුට්සි ජනගහනය සියයට 14 ක්ද ඉතිරි සියයට 01 ක පාරම්පරික ට්වා ගෝත්‍රිකයින් ද වූ බව සටහන් වේ.

බෙල්ජියානුවන් ගේ මේ පාලන ක්‍රමය නිසාවෙන් රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශයන්හි එතෙක් නොවූ බෙදීමක් ඇති විය. ඒ බෙදීමේ දී උරුණ්ඩි භූමි ප්‍රදේශයේ ඉතිහාසය තුල තහවුරු ව තිබූ බල ධූරාවලියේ ටුට්සි ආධිපත්‍ය නොකඩවාම පැවතින. එහි වැඩවසම් සමාජයේ රාජාධිපත්‍ය තිබූයේ ටුට්සිවරුන්ට ය. එහෙත් ජන බහුතරය වූයේ හුටු ජනයා ය. මේ හුටු ජනගහන යේ බහුතර හයියත් ටුට්සින්ට හිමි වූ පාලනයේ බලයත් නිසා බෙල්ජියානුවන් ගේ බෙදා වෙන්කර පාලනය කිරීමේ පිළිවෙත තුල හුටු සහ ටුට්සි ජනතාව අතර, එතෙක් ඉතිහාසයේ ඔවුන් අතර නොවුනු බල ගැටුමක් ඇති විය. එය ඉතා නිශ්චිත දේශපාලන ගැට`ළුවක් ලෙස මතු වන්නේ නිදහස ලබා ගැනීමට යන ගමනේ දී ය.

දෙවන ලෝක යුද්ධයෙන් පසුව 1947 දී එක්සත් ජාතීන් ගේ ලීගය විසින් රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශ ඒකාබද්ධව පාලනය කිරීම, එක්සත් ජාතීන් ගේ ලීගයේ භාරකාරත්වය යටතේ බෙල්ජියානුවන් අත ම රුඳවූයේ ය. එහෙත් උරුණ්ඩි ප්‍රදේශයේ ටුට්සි බලය ඉන් වෙනස් වන්නේ නැත. එනිසා නිදහස ලබා ගැනීමට යාමේ දී, උරුණ්ඩි යළි වෙනම රාජ්‍යයක් ලෙස වෙන්වීමේත් රුඅන්ඩා ප්‍රදේශය හුටු බලයට නතු කර ගැනීමේත් ප්‍රවණතා දැකිය හැකි ය. එය වැඩිමනත් මතු වන්නේ රුඅන්ඩා කේන්ද්‍රව නැගී එන හුටු බලය සමගින් ය. රුඅන්ඩා වේ හුටු නායකයෝ 1957 දී හුටු දේශපාලන ප්‍රකාශනයක් එළි

දක්වන්නාහ. එය නිදහස් රුවණ්ඩාවක් වෙනුවෙන් ඉදිරිපත් කෙරුණකි. නිදහස සමග භූමියේ නම ලිවිමේ හා උච්චාරණය කිරීමේ වෙනස - රුඅන්ඩා සිට රුවණ්ඩා ලෙස මතු වන්නේ ද, මේ හුටු බලය සමගින් ය.

එසේ වර්ධනය වන බෙදීම සමග හුටු සහ ටුට්සි දෙපිරිස අතර පළමු ප්‍රචණ්ඩ ගැටුම වාර්තා වන්නේ 1959 දී ය. ගිටිරාමා හිදී ටුට්සි සහ හුටු ග්‍රාමීය දේශපාලන ක්‍රියාකාරීන් අතර ඇති වූ ගැටුමක දී හුටු ජාතිකයෙකු වූ ඩොමිනික් එම්බොනියුමුට්වා ඝාතනය කෙරුණ යැයි පැතිර ගිය බොරු ප්‍රචාරය, ඊට හේතුව ය. එවැනි ඝාතනයක් සිදු නොවුන ද ඒ කතාව සමගින් රුඅන්ඩාව පුරා ටුට්සි විරෝධී විශාල රැල්ලක් ප්‍රචණ්ඩ ලෙස පැතිර ගියේ ය. එය හඳුන්වනු ලැබුයේ විනාශයේ සුළග ලෙසිනි. ඒ සමග සැළකිය යුතු ටුට්සි ජනතාවක් රුඅන්ඩා අත හැර ආරක්ෂාව පතා අසල්වැසි ටැන්සානියාව, උගන්ඩාව, කොංගෝව වැනි රටවලට පැන ගියහ. රුඅන්ඩා ප්‍රදේශයේ ටුට්සි ගෝත්‍රික ජන නායකයෙකු ලෙස සිටි එම්වාමි ද ඒ සමග පැන ගියේ ය.

රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශයන්හි නිදහස වෙනුවෙන් සංක්‍රාන්ති සමයක් 1960 දී තීන්දු වූයේ එම පසු බිමෙහි ය. ඒ වෙනුවෙන් එම වසරෙහි මැතිවරණයක් පැවැත් වූයේ තාවකාලික ආණ්ඩුවක් පත් කර ගැනීම සඳහා ය. ඒ මැතිවරණයේ දී හුටුවරුන් දියත් කර තිබූ ටුට්සි විරෝධී ප්‍රචණ්ඩ ව්‍යාපාරය සමගින් හුටු බලයක් ගොඩ නැගින. හුටු දේශපාලන ප්‍රකාශනයට අත්සන් තැබූ ප්‍රධානියෙකු වූ ග්‍රෙගොයිරෙ කයිබණ්ඩා මැතිවරණයෙන් ජය ලබා, තාවකාලික ආණ්ඩුවේ ප්‍රධානියා වන්නේ ය. එතැන් සිට ඊළග වසර ගෙවෙන්නේ හුටු හා ටුට්සි ගැටුම් හරහා ය. 1962 ජූලි මාසයේ රුඅන්ඩා-උරුණ්ඩි ප්‍රදේශ අවසන් වශයෙන් බෙල්ජියමෙන් නිදහස ලබති. එහෙත් ඒ ආණ්ඩුක්‍රම ව්‍යවස්ථා දෙකක් සහිත වෙනම රාජ්‍යයන් දෙකක් ලෙසිනි. උරුණ්ඩි ප්‍රදේශය බුරුන්ඩි නමින් නිදහස් රාජාණ්ඩුවක් ලෙසත් රුඅන්ඩා ප්‍රදේශය රුවණ්ඩා නමින් නිදහස් සමුහාණ්ඩුවක් ලෙසත් බෙදී වෙන් වන්නේ ය.

රුවණ්ඩාව ගැන නූතන කතාව පටන් ගන්නේත් දේශපේ්‍රමය විසින් මිනිස් ශිෂ්ඨාචාරයේ දෙවන වරට මහා කාලකණ්නි ජන සංහාරයක් දියත් කළ බේ‍දවාචවකය සනිටුහන් වන්නේත් ඉන් පසුව ය.

මේ දේශපේ්‍රමයේ සොහොන් බිමය

ප්‍රධාන ජන වර්ග දෙකක් ලෙස සැළකිය හැකි ජන කොටස් දෙකක් ඉන්නා රටක් ලබා ගත් නිදහස එක් ජන වර්ගයක බලහත්කාරී බලය සඳහා භාවිත කිරීමේ අතිශය විනාශකාරී ලේ වැකි අත්දැකීමක් ගැන කතා කරන්නේ නම් ඒ රුවණ්ඩාව ය. අනෙකුත් රටවල් සියල්ලට වඩා නූතන ලෝකයේ දේශපේ ්‍රමය මතින් වඩාත් නිරවුල් විනාශකාරී අත්දැකීම වන්නේ රුවණ්ඩාවේ අත්දැකීම ය.

1962 ජූලි මස ලැබුණු නිදහස සමග රුවණ්ඩා සහ බුරුන්ඩි ලෙස වෙනම රාජ්‍යයන් දෙකක් වශයෙන් වෙන් වනු වෙනුවට, එක් ෆෙඩරල් රාජ්‍යයක් ලෙස එක්සත් වන්න යැයි එක්සත් ජාතීන් විසින් යෝජනා ඉදිරිපත් කළ ද, දෙ පළාතේම නායකයින්ට අවශ්‍ය වූයේ වෙනම රාජ්‍යයන් දෙකක නායකයින් වන්නට ය. ඒ වෙනුවෙන් හුටු නායකයෝ කල් තබා ම තමන්ගේ වරිගයාට සීමා වූ දේශපාලන පක්ෂයක් ද හදා ගෙන සිටය හ. එය හුටු විමුක්ති පක්ෂය නම් විය. 1957 දී හුටු දේශපාලන ප්‍රකාශය ඉදිරිපත් කළ පිරිස් විසින් මේ හුටු විමුක්ති පක්ෂයට නායකත්වය දෙන ලදී. තාවකාලික ආණ්ඩුවේ ප්‍රධානියා විමට හුටු බලය යොදා ගත් කයිබණ්ඩා පළමු නිදහස් රුවණ්ඩාවේ ජනාධිපති ලෙස නැවත පත් වන්නේ හුටු බලය මතින් ය.

එනිසා කයිබණ්ඩා ගේ ආණ්ඩුව ටුට්සි විරෝධී ආණ්ඩුවක් විය. රුවණ්ඩාවේ රත්තරන්, ටින් සහ ටංග්ස්ටන් ආර්ථිකය වැඩිමනත් පැවතියේ බෙල්ජියානු සමාගම් අත ය. එනිසා රුවණ්ඩාවේ ආර්ථික හයිය හුටු වරුන්ගේ අතට ගැනීම ඔවුන්ට අනිවාර්ය විය. ඒ අනුව ප්‍රධාන අපනයනයන් වන තේ, කෝපි සහ සත්ව සම් ක්ෂේත්‍ර සහ විශේෂයෙන් වෙළදාම හුටු ආධිපත්‍යයට ගැනීම, කයිබණ්ඩා ගේ ආණ්ඩුවේ දේශපාලනය විය. කයිබණ්ඩා ගේ ආණ්ඩුව සමග පෙළ ගැසුනේ ද ඒ දේශපාලනය ඇසුරෙන් හම්බ කර ගැනීමට ලොකු තදියමක් තිබූ හුටු ව්‍යාපාරිකයින් ය. එබැවින් කොල්ලකාර වෙළඳ ව්‍යාපාරිකයින් සමූහයක් කයිබණ්ඩා ගේ ආණ්ඩුවටත් ඔහු ගේ දේශපාලනයටත් විශාල සමාජ බලයක් එකතු කළේ ය. ටුට්සිවරුන් කායිකව එළවා දමන උද්ඝෝෂණ වලට ඒ ගොඩ නගන ලද සමාජ මතවාදය ඉඩ ලබා දුනි. රුවණ්ඩාවේ ටුට්සිවරුන් හඳුන්වන්නට වූයේ කැරපොත්තන් ලෙසිනි . කැරපොත්තන් වඳ කිරීම, හුටු

දේශපාලනයේ අරමුණ විය.

එයට මුහුණ දීමට බුරුණ්ඩි දේශ සීමාව තුල සංවිධානය වූ ටුට්සි ගරිල්ලා කණ්ඩායමක් 1963 දෙසැම්බරයේ දී, දකුණු දෙසින් රුවණ්ඩාවට ඇතු`ළු විය. ඔවුන් රුවණ්ඩා අගනුවර වන කිගාලි ආසන්නයටම පැමිණියේ ය. එහෙත් අවසානයේ, බහුතර හුටු සමාජයේ හයිය මත ටුට්සි ගෙරිල්ලා ආක්‍රමණය පරාජය කරනු ලැබිණ. කයිබණ්ඩා ගේ ආණ්ඩුව ලද ඒ හමුදාමය ජයග්‍රහණය, හුටු හමුදාමය ජයග්‍රහණයක් විය. ඊටත් අමතරව එය, හුටු ආධිපත්‍ය තහවුරු කෙරුනු හමුදා ජයග්‍රහණයක් විය. එනිසා ඉන් අනතුරුව දිග හැරුණේ ටුට්සි විරෝධී සංහාරයකි. එම සංහාරය විසින් දකුණු රුවණ්ඩාවේ ගිකොන්ගෝරෝ ප්‍රාන්තයේ 1,40,00 ට වැඩි ටුට්සි ජනගහනයක් ඝාතනය කරුනු ලැබිණැයි වාර්තා විය. රට පුරා සිටි ඊට වැඩි ටුට්සි පිරිසක් අසල්වැසි රට වලට පැන ගියහ. බර්ට්‍රන් රසල් විසින් මෙය හඳුන් වන ලද්දේ, යුදෙව් සංහාරයෙන් පසු ශිෂ්ඨ ඉතිහාසයෙහි හමු වන දරුණුම සංවිධානාත්මක ජන සංහාරය ලෙසිනි.

එතැන් සිට දසකයක පමණ කාලයක් කයිබණ්ඩා ගේ පාලනය පවතින්නේ හුටු සමාජ ආධිපත්‍යයේ සහ වෙළඳ ප්‍රාග් ධනයේ සහායෙනි. එහෙත් රටේ ආර්ථික වර්ධනයක ශක්තිය ඔහුට නොතිබුණි. එනිසා ඔහුගේම හුටු සමාජ බලය තුල කලකිරීම් හා විරෝධයන් තැනින් තැන ඉලිප්පෙන්නට විය. එය කෙළවර වූයේ ඒ වන විට හුටු සමාජ බලය අතට ගෙන තිබූ හමුදා නායකත්වයේ කුමන්ත්‍රණයකිනි. රුවණ්ඩානු සමාජයේ ඒ වන විට ගොඩ නගා තිබූ ටුට්සි විරෝධී, හුටු අධිපති මතවාදය විසින් හමුදා කුමණ්ත්‍රණය බාර ගන්නේ ද ටුට්සි විරෝධී බලයට තවත් හයියක් ලෙසිනි. ඒ මත, මේජර් ජෙනරාල් ෂුවෙනාල් හබියාරිමානා 1973 දී හමුදා කුමන්ත්‍රණයෙන් රාජ්‍ය නායකයා වන්නේ ය.

හබියාරිමානා එතැන් සිට, අවුරුදු 21 ක් සාම්ප්‍රදායික හමුදා පාලනයක් ගෙන යන්නේ ය. ඔහුට ඇතැම් බටහිර රටවල සහාය ද ලැබිණ. ඉන් ප්‍රධාන වූයේ ප්‍රංශ මිතරොන් ආණ්ඩුවේ සහාය ය. මේ බටහිර රටවල් කිසිවක් හබියාරිමානා ගේ ආණ්ඩුවේ ටුට්සි විරෝධය, එතරම් සැළකිල්ලට ගත් බවක් ද නොපෙනේ. ඔවුන් වැඩිමනත් හුටු හමුදා පාලනය වෙතින් හෝ රුවණ්ඩාවේ ස්ථාවර පාලනයක් බලාපොරොත්තු වූයේ රුවණ්ඩාව සතු වූ රත්තරන්, ටින් සහ

ටංග්ස්ටන් ආකර වලින් ලබා ගත හැකි වූ ලාභය වෙනුවෙනි. විදේශිකයින්ට අවශ්‍ය වූ ස්ථාවරත්වය පවත්වා ගැනීමට හබියාරිමානා උත්සාහ ගත්තේ වැඩි මර්දනයක් සමගින් ය. එහි වැඩි රුදුරු බව දැනුනේ ටුට්සිවරුන්ට ය. හමුදාව ද හුටු හමුදාවක් වූයෙනි.

මෙ සියලූ කාරණා එක් කළ විට, හබියාරිමානා ගේ පාලනය අර්ථවත් වූයේ ටුට්සි විරෝධී පාලනයක් වශයෙනි. එනිසා ඒ වන විට, ජීවිත ආරක්ෂාව සඳහා අසල් වැසි රටවල සරණාගතයින් ලෙස ජීවත් වූ ටුට්සිවරුන් අතර ගෙරිල්ලා සංවිධානයක් හැදෙන්නේ ය. මෙ අතර ටුට්සි සරණාගතයින් නැවත රුවණ්ඩාවට යැවීමෙ උත්සාහයන් අසල් වැසි රටවල ආරම්භ විය. එයට හරස් කපමින් හබියාරිමානා 1986 දී රුවණ්ඩා දේශ සීමා වසා දැම්මෙ ය. වසරක් යත්ම මෙ කුඩා සංවිධානය, රුවණ්ඩා දේශපේ 'රමි පෙරමුණ ලෙස ගොඩ නැගෙන්නේ ය. එහි හමුදා ශක්තිය, අසල්වැසි රාජ්‍යයන්හි හමුදා වල සේවය කළ ටුට්සි නිලධාරීන්ගෙන් හා සොල්දාදුවන්ගෙන් ලද්දේ ය. මෙ රුවණ්ඩා දේශපේ 'රමි පෙරමුණ විසින් ගන්නා ලද පූර්ව දේශපාලන තීන්දුවක් මත ඒ සියලූ හමුදා පිරිස්, 1990 ඔක්තෝම්බර මස 01 වන දින, සිය හමුදා සේවාවන් අත හැර, ර ු ගෙන ඒමට හැකි අවි ආයුධ ද ර ු ගෙන, රුවණ්ඩා වෙ දකුණු දේශ සීමාවෙන් රුවණ්ඩාවට ඇතු`ළු විය.

මෙය එතරම් විශාල කැර ු ල්ලකට හේතු නොවුනත් ප්‍රංශ ආණ්ඩුවෙ හමුදාමය සහාය ඇතිව එය පැරද විමට හබියාරිමානාට හැකි විය. එනමුත් එය මෑත ඉතිහාසයේ විශාලම ජන සංහාරයට ආසන්න පාදකය විය. ඒ සමග රුවණ්ඩාවේ ප්‍රධාන පුවත් පත, නැවත වරක් හුටු දේශපාලන ප්‍රකාශනය 1991 දී පළ කළේ ය. ඊට අලූත් එකතුවක් ද තිබිණ. ඒ හුටු බලය වෙනුවෙන් තිබූ දේශපාලන ආයාචන යයි. හබියාරිමානා විසින් හුටු බලය ගොනු කරන ලද්දේ තරුණ කණ්ඩායම් ඔස්සේ ය. හුටු දේශය බේරා ගැනීමෙ කාර්ය වෙනුවෙන් මෙ තරුණ පිරිස්
"ඉන්ටෙරහම්වෙ යැයි නම් කරනු ලැබිණ . එහි තේරුම වූයේ එකට එක් වි පහර දෙමු යන්නයි . ඔවුන් මැර කණ්ඩායම් ලෙස හැසිරුනු පිරිස් වූහ. ටුට්සිවරුන් ගේ හා ටුට්සිවරුන්ට හිතවත් හුටුවරුන් ගේ නාම ලේඛන ඔවුන් විසින් සකස් කෙරිණ. කැති, කෙටේරි, පොරෝ හා මන්න ර ු ගත් මෙ තරුණන් යතුරු පැදි වලින් ටුට්සිවරුන් සොයමින් ඝාතනය කරන්නටත් ගෙවල්

ගිණි තබන්නටත් පටන් ගත්හ.

ඒ සමග ටුට්සි ගෙරිල්ලා ක්‍රියාකාරකම් ද වැඩි විය. හබියාරිමානා පාලනයට මෙ තත්ත්වය පාලනය කර ගැනීම තරමක් අසීරු විය. ඒ සමග සාමාන්‍ය ජනතාව ඝාතනය කිරීම් වළකා ටුට්සි ගෙරිල්ලා ව්‍යාපාරය වූ රුවණ්ඩා දේශපේ‍්‍රමී පෙරමුණ සමග සාකච්ඡා ආරම්භ කරන්න යැයි, හබියාරිමානා පාලනයට ජාත්‍යන්තර බලපෑම් කෙරිණ. තත්ත්වය බරපතල වෙත්ම ජාත්‍යන්තර බලපෑම් හමුවේ, හබියාරිමානා 1992 දී රුවණ්ඩා දේශපේ‍්‍රමී පෙරමුණ සමග සටන් විරාමයකට අත්සන් තැබි ය. ඒ සමග හුටු බලය, හබියාරිමානා පාලනයෙන් දුරස්ථව, ස්වාධීන බලයක් ලෙස ක්‍රියා කරන්නට විය. හුටු බලයේ ඒ ස්වාධීනත්වය සමග, රුවණ්ඩාවේ ජන ඝාතන සාමාන්‍ය ජීවිතයේ අංගයක් බවට පත් වන තරමට වර්ධනය විය. ටුට්සි ගෙරිල්ලා ක්‍රියාකාරිත්වය ද ඊට ප්‍රතිප්‍රහාරාත්මකව, ඒ සමග වර්ධනය විය.

මෙ බල අරගලය කෙළවර කර සාමකාමී වාතාවරණයක් ඇති කර ගැනීමට ජාත්‍යන්තරයෙන් කෙරුනු බලපෑම් සමග, හබියාරිමානා පාලනය නැවත 1993 දී රුවණ්ඩා දේශපේ‍්‍රමී පෙරමුණ සමග සාකච්ඡා ආරම්භ කළේ ය . එහි ප්‍රතිඵලයක් ලෙස ටැන්සානියාවේ අරුෂා හි වූ සාකච්ඡා කෙළවර, සටන් විරාමයක් අත්සන් කෙරුණේ ප්‍රජාතන්ත්‍රවාදී මැතිවරණයක් සමග බලය හවුලේ බුක්ති විඳීමෙ පාලනයක් තහවුරු කිරීමට ය. එම පරිවර්තනය වෙනුවෙන් තාවකාලික පාලනයක් එක්සත් ජාතීන් ගේ සාම හමුදාවක් යටතේ පිහිටුවීමටත් දෙපාර්ශවය එකග වීය.

එහෙත් අවාසානාවකට, එවැනි සාමකාමී පාලනයක් පිලිගැනීමට සූදානම් නොවුනු අන්තවාදී හුටු සමාජ බලයක්, වසර ගණනාවක් පුරා හබියාරිමානා පාලනය විසින් රුවණ්ඩාවේ ගොඩ නගා තිබිණ. එනිසා ඉන්ටෙරහම්වෙ සහ ඔවුන් ගේ දේශපාලනය මෙහෙය වූ පිරිස්, සටන් විරාම ගිවිසුම නොපිළිත්හ. රුවණ්ඩාව සීඝ්‍රයෙන් අරාජික තත්ත්වයකට ගමන් කරන්නට විය. 1994 අපේ‍්‍රල් 06 වන දින රුවණ්ඩා ජනාධිපති හබියාරිමානා සහ බුරුණ්ඩි ජනාධිපති සිප්‍රියෙන් එන්තර්යාමිරා ගමන් ගත් හෙලිකොප්ටර යානය වෙඩි තබා බිම දමන ලදුව ජනාධිපතිවරුන් දෙදෙන ම මිය ගියහ.

ඒ ඝාතන, හුටු ප්‍රහාරයක් නිසාවෙන් යැයි ප්‍රචලිත වුවත් ඒ සිද්ධිය සමග ටුට්සි ජන සංහාරය සඳහා නිදහසට කරුණක් හුටුවරුන් ලබා ගත් හ. හුටු ජනතාවත් ඔවුන්ගේ නායකයින්වත් ඝාතනය කිරීමෙ ˆ ටුට්සි කුමන්ත්‍රණයක් පිළිබඳව ගුවන් විදුලි සේවා ප්‍රචාරය කළහ. ඊට අමතරව, හුටු ජනතාවගෙන් සිය වගකීම ඉටු කරන්න යැයි ගුවන් විදුලි සේවාවන් ආයාචනා කළේ ය. ටුට්සි හිතවාදීන්ට ද`ඩුවම් කළ යුතු බවත් අවධාරණය විය. අපේ ʼරල් 29 දින රාජ්‍ය ගුවන් විදුලි සේවය මගින් මැයි 05 වන දින රුවණ්ඩාව පිරිසිදු කිරීමේ දිනය ලෙස නම් කළේ ය. කැරපොත්තන් සහ ඔවුන්ට හිතවත් සියලූ දෙනා ඉවත් කර, රුවණ්ඩාව පිරිසිදු කරන්නට යැයි ගුවන් විදුලි ප්‍රචාර මගින් හුටු ජනතාවගෙන් ඉල්ලීම් කෙරුණි. මේවා නිකම් පුහු ගෝසාවන් නොවී ය. මේවා මහා දේශපේ ʼරම් කැඳවීම විය.

එතැන් සිට ඉන්ටෙරහම්වෙ සහ ඔවුන් ගේ නායකත්වයෙන් හමුදා පිරිස් ද සාමාන්‍ය හුටු ජනතාව ද 1994 මැයි මාසය හා ජූලි මාසය අතරතුර 8,00,000 ක් ටුට්සි ජනතාව ඝාතනය කරනු ලබයි. ඒ ඝාතන හැමකක් ම ඉතා කුරිරු හා ම්ලේච්ඡ ඝාතන විය. ගැබිණි මාතාවන් මරා දමනු ලැබුණේ, ටුට්සි වර්ගයක් අනාගතයේ නොසිටිය යුතු යැයි ගුවන් විදුලි ප්‍රචාර කියා සිටි හෙයිනි. අත දරුවන් මරා දමනු ලැබූයේ, ඔවුන් ලොකු වූ විට කැරපොත්තන් වන හෙයිනි. රුවණ්ඩාව පිරිසිදු කිරීමේ දේශපේ ʼරමය මු`ඵ ගැන් වූයේ එලෙසිනි. ඉතිහාසයේ මෙ කාලකණ්නිම ජන සංහාරය මැඩ පැවැත් වීමට එක්සත් ජාතීන් ගේ සාම හමුදාව තර කිරීමට ආරක්ෂක මණ්ඩලය ප්‍රමාදව තීන්දු කළ ද, අමතර සේනාංක කලට වේලාවට නොපැමිණියේ ය.

ඒ සම්බන්ධයෙන් එකල අමෙරිකානු රාජ්‍ය ආරක්ෂක ලේකම්වරිය වූ මැඩ්ලින් ඔල්බ්‍රයිට් මැඩම් සෙකට්රි නම් සිය චරිතාපදානයෙහි කියන්නේ මෙවැන්නකි. ”ප්‍රචණ්ඩත්වය දිග හැරුණු විට, රුවණ්ඩාවේ තත්ත්වය අපි අප ගේ රාමුව තුලට බහා ගත්තෙමු. අපි එක්සත් ජාතීන් ගේ විශේෂඥයින් හා අපි ʼරකානු නියෝජිතයින් සමග, සාම කි ʼරයා වලිය නැවත පණ ගැන්වීම ගැන කතා කළෙමු. අපි ස්වාධීනව පෙනී සිටිමින් දෙපාර්ශවයේ ම ප්‍රචණ්ඩත්වය හෙළා දුටුවෙමු

එහෙත් ඇයගේම වචනයෙන් ඇත්තටම සිදුවූ යේ ජන සංහාරයකි. දිගු විස්තරයක් සමග ඇය ඒ ගැන ලියා ඇත්තේ මෙය ය. ”අපේ ʼරල් මාසයේ

අන්තිම දින දහය තුල ලෝකයේ බොහෝ දෙනෙකු මෙන් මම ද සිදුවන්නේ හුදෙක් ප්‍රචණ්ඩ කි ්‍රයාවන් නොව ජන සංහාරයක් බව තේරුම් ගතිමි

අවසන් වශයෙන් එදා රුවණ්ඩාව ගැන ඇය ගේ පාපෝච්චාරණය මෙ ලෙස ය. ”නිවැරදිව තත්ත්වය විස්තර කළ වුන්ට ගෞරව නොකර, මේ සංවාදය අවසන් කළ නොහැකි ය. ආපසු හැරී ඒ ගැන අද පහසුවෙන් කතා කරනවුන්ට නොව, එදා ඔවුන් කියූ දේ පිලිගෙන කි ්‍රයා කළේ නම් වෙනසක් ඇති කළ හැකිවූ දේ කතා කළ අයට, ගෞරවය කළ යුතු ය. එක්සත් ජාතීන් ගේ සාම හමුදාව මෙහෙය වූ හමුදාපති රොමියෝ ඩලේයා සහ රතු කුරුස නිලධාරීන්, දේශ සීමා රහිත වෛද්‍යවරුන්ගේ සංවිධානය සහ හියුමන් රයිට්ස් වොච් සංවිධානය, ඊට අයත් වෙති. තවත් වරක දී ලෝකය, ඔවුන් ගේ හ`ඬටත් සවන් දෙනු ඇතැයි මම යාඥ කරමි. එහෙත් ඒ ගැන එතරම් විශ්වාසයක්, මට නැත (පිටු 193 - 195)

අන්ත වර්ග වාදයක් දේශපේ ්‍රමයේ නාමයෙන් ලිහා දැමුනු පසු, එය ලිහා දැමූවන්ට ද එය පාලනය කර ගැනීමට නොහැකි බව පමණක් නොව, එය කිසිදු පාර්ශවයකට සෙතක් ඉතිරි නොකරන බව ද, මේ සියල්ල සමගින් අපි අප වෙනුවෙන් මෙහි සටහන් කර තබා, රුවණ්ඩාව ගැන කතාව අවසන් කරන්නෙමු.

කුසල් පෙරේරා